

MESRUTİYET ALEYHTARLIĞINA DAİR BAZI DÜŞÜNCELER

Taner ASLAN*

Özet

1908'de ilan edilen Meşrutiyet İnkılabının en mühim neticelerinden biri de hürriyetlerin verilmesidir. Ancak halk, hürriyet ve meşrutiyet kavramlarının muhteva ve manasına tam vakıf olmadığı için, bu kavramları hemen her şeyi yapmak şeklinde algılamıştır. Meşrutiyetin getirmiş olduğu hürriyet ortamı ile halk, toplantı ve gösteri yapma kültürü ile tanışmıştır. Hemen her gün yapılan gösteriler, toplumsal bunalıma ve disiplinin kaybolmasına yol açmıştır. Sürekli yapılan gösterilerden hem Abdülhamit hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi rahatsızdı. Toplumsal hareketlerin oluşmasında, hürriyetin yanlış anlaşılması kadar Cemiyet'in menfi uygulamaları da etkili olmuştur. Cemiyet, toplumsal hareketlerin önüne geçmek için idarî bir dizi önlemler almaya çalışmış; bildiriler, iradeler yayınlamak suretiyle gösterilerin sona ermesine gayret etmiştir. Meşrutiyet aleyhtarlığı yapanlar hakkında tahkikat yapıp suçlu bulunanlar tevkif edilmek suretiyle bu tür teşebbüsler bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti, Meşrutiyet, Hürriyet, Nümayiş.*

Abstract

Some thoughts of Opposition to the Constitutional Monarchy

The most important outcome of the Revolution of the Constitutional monarchy, proclaimed in 1908, was seen in the areas of basic human rights and liberties. But the concept of "liberty" and "constitutionalism" and their meanings were unknown to the Ottoman people. The concept of "liberty" was misinterpreted as the freedom of doing whatever one wants by the Ottoman people. The revolution of the Constitutional Monarchy initiated the culture of organizing meetings and protests by its liberal atmosphere. Frequent protests caused societal depression and indiscipline in the society. Also Abdulhamid and Headquarters of the Committee of Union and Progress were annoyed by the frequent protests Committees unfavorable implementations whereas effective as misinterpretation of "liberty" in the formation of social movements. The Committee tries to take managerial precautions to prevent social movements. They tried to end the protests by publishing communiqués and decrees. Opposition to the Constitutional Monarchy was a factor which increased social tension, but the cases were investigated and guilty people were arrested.

Key Words: *The Committee of Union and Progress, Ottoman Empire, The Constitutional Monarchy, Liberty, Protest.*

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kampus/Aksaray.
E-mail: taner.aslan@aksaray.edu.tr

GİRİŞ

II. Meşrutiyet 1908 tarihinde Selanik'te ilan edilmiştir¹. Meşrutiyetin ilanını belgeleyen Tebligat-ı Resmîye'nin gazetelerde yayımlanmasıyla kamuoyu, meşrutiyetin ilanından haberdar olmuştur². Meşrutiyetin ilanının resmî tebliğ ile duyurulmasına rağmen İstanbul halkı mütereddit idi³. Buna karşın 10 Temmuz İnkılâbı, imparatorluğun muhtelif yerlerinde çeşitli etkinliklerle, bayram havasında kutlanmıştır⁴. İnkılâbın getirmiş olduğu olumlu hava ile cadde ve sokaklar, yığınların malı haline gelmiştir⁵. Özellikle Meşrutiyet İnkılâbı, hürriyetin kiblesi (Mehd-i Hürriyet) olarak telakki edilen Selanik'te⁶, halkın büyük katılımıyla coşkulu bir şekilde karşılanmıştır. Selanik'te sokaklar üç gün üç gece imparatorluğun bayraklarını taşıyan ve kendilerine şehir orkestralarının eşlik ettiği göstericilerle dolup taşmış; hocalar, papazlar ve hahamların sarmaş dolaş kucaklaşmalarına şahit olunmuş⁷; farklı dinlere mensup tebaada bir uzlaşma meydana gelmiştir⁸.

“...İlân-ı Meşrutiyetin ilk günleri nutuklar ve nümâyişlerle geçti.
Pazar günü Mekâtib-i Askeriye ve Tıbbiye talebesi, önlerinde

¹ BOA., YE., 23/291. II. k.

² *İkdam*, S. 5087, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908, 1; *Sabah*, S. 6783, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908, 1; *Musavver Muhit*, C. 1, S. 3, 2 Teşrin-i Sani 1324, 44-45.

³ Yöntem 1962, II, 259.

⁴ Kutay 1964, 215. Başlangıçta İttihatçı olan ancak daha sonra İttihatçılara muhalif olan Hasan Amca düzenlenen şenlikleri buna benzer ifadelerle ele almıştır; “*Gecenin her saatinde bütün caddelerde giden gelen, gazinolar sabahlara kadar, yiyen içenlerle, gültüp hora tepenlerle dolup boşalıyor, subaylar, askerler, silahlı çeteler, bunlardan ileri azınlıklar sabahlara kadar ortalkı çınlattıyorlardı. Davul, zurna sesleri sabahın şafaklarına kadar şehri inletiyordu.*”, Hasan Amca, 1958, 41. Süleyman Numan'da *Musavver Muhit* gazetesinde neşrettiği bir yazısında, düzenlenen şenlikler hakkında şunları söylemiştir; “*Öyle bir iştirak ki haftalarca, aylarca, geceli gündüzlü evler, dükkânlar, sokaklar, pencereler, damlar insanlarla, bayraklarla, hürriyet ve millî renkli kokartlarla, şurutlarla doldu, boşaldı.*”, Süleyman Numan 1324, 140.

⁵ Rey 1945, 79.

⁶ Lewis 2000, 210-211.

⁷ Ali Canip Bey, Manastır ve Selanik'te hürriyetin ilanı kutlamalarından şu şekilde bahsetmiştir; “*Manastır ve Selanik'te Rumeli'nin birçok yerlerinde toplar atılmış, hürriyet ilan edilmiş, halk sokaklara, meydanlara dökülmüş, hocalar, papazlar, hahamlar sarmaş dolaş olmuş, nutuklar söylenmeye başlanmıştı. Hürriyet uğruna silahlanarak dağa çıkan genç zabıtilerden Enver ve Niyazi Beyler birer timsal gibi anılıyor; her ağızda: -Yaşasın Enver, Niyazi deniyordu*”, Yöntem 1962, II, 259.

⁸ İmbert'in meşrutiyet kutlamalarına dair verdiği bilgiler ise daha dikkat çekicidir; “*Selanik'te Yunan Antartes'leriyle Bulgar Komitçileri sokaklarda sarmaş dolaş oluyorlardı. Onlara göre artık ortak bir yararları vardı. Arnavutlar kendi halinde yurttaşlar olarak yaşayacaklarına ant içiyorlardı. Her yerde uzlaşma vardı. Kuşkusuz Müslümanlar, Hıristiyanlara çok büyük bir yer ayrılmış olmasından yakınıyorlardı.*”, İmbert 1981, 181.

mızıka ile Bab-ı Âli'ye gelerek Arz Odası önünde nutuklar irad ettiler. İçlerinde at üzerinde bulunan bir gencin 'Kamun-ı Esasî Mithat Paşa'nın hûn-ı nâhakkıyla yazılmıştır' diye başlayan heyecanlı nutku, o sırada hâl-i in'ikadda bulunan Meclis-i Vükelaca hayli telaşı mucip olmuştur...''⁹

Meşrutiyet İnkılâbı, Balkanlar'da Anadolu'ya göre daha görkemli bir biçimde kutlanmasını hürriyetin burada ilan edilmiş olmasına bağlayabiliriz. Herkesin, hürriyete-eşitliğe-adalete kavuşacağı düşüncesi, Balkanlarda ayrılıkçı isyanların bu inkılâpla son bulacağı inancı, sevinç gösterilerinin düzenlenmesine yol açmıştır.

Meşrutiyetin ilanı, gazete sütunlarında yer almasına rağmen, halk mahiyetini henüz anlayamamıştır. Ancak, akşama doğru Babıali'de, gazete idarehaneleri ile bazı kütüphanelerde bayrak asmak ve müesseselerin önlerinde gruplar halinde toplantı yapmak suretiyle ufak bir gösteri hareketi belirmiş¹⁰, daha sonra bu gösteriler giderek artmıştır¹¹. Memleketin çeşitli vilayetlerinde, ayaklanma olarak adlandırılmasa bile, bazı nümayişler ve karışıklıklar meydana gelmiştir.

1. Meşrutiyet Aleyhtarlığının Nedenleri

II. Meşrutiyet Dönemi, Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerine göre oldukça farklı hususiyetler arz etmektedir. Bir kurtuluş reçetesi olarak takdim edilen meşrutiyet, daha evvelki birikimlerin, temayüllerin ve tüm farklılıkların, kendilerini bir tür ifade etme imkânlarını elde ettiği bir süreç olmasının yanında; siyasî ve sosyal gelişmelerin, problemlerin, karışıklıkların üst düzeyde geliştiği, sahnelendiği ve yaşandığı bir dönemdir¹².

II. Meşrutiyetin klişeleşmiş sloganı olan *hürriyet-müsavvat-adalet* kavramları bütün sorunları çözecek ve bütün arzuları yerine getirecek bir büyüklü kelime olarak görülmüştü¹³. Hüseyin Kazım Bey'in "...*Meşrutiyetin başlarında, inkılâbın büyüleyici tesirleri karşısında bulunmuştuk. Her tarafta ümitlerin, belirmediğini gördük. Herkes vaat edilmiş olan selamet ve saadetin ilk belirtileri ile ebediyen kurtulduğuna ihtimal vermişti*"¹⁴ ifadesi, meşrutiyetten büyük bir umut beklenildiğini göstermektedir.

⁹ Türkgeldi 1984.

¹⁰ Hasan Amca 1958, 19.

¹¹ Ali Cevad 1960, 160.

¹² Kara 1994, 5-6.

¹³ Bayur 1959, 267-268.

¹⁴ Kadri 1991, 62.

Meşrutiyetle birlikte, sosyal, kültürel, siyasî, iktisadî, idarî, ticarî, hukukî ve eğitim alanlarında memleketin geri kalmışlığının ortadan kaldırılacağı ve herkese *adalet*, *müsavat* ve *hürriyetin* verileceği vaat edilmiştir. Nitekim o zamana kadar görülmemiş bir şekilde hürriyetin sağlandığına şahit olunmuştur. Genel af çıkartılarak, sabık devrin siyasî mahkûmları serbest bırakılmakla bu hususta ilk icraat gerçekleştirilmiştir. Ayrıca basın sansürü kaldırılmış, çok sayıda gazete ve dergi yayımlanmıştır¹⁵. Meşrutiyet İnkılâbının getirdiği hürriyet ortamıyla; örgütlenme, toplantı, gösteri hakkı ve matbuat hürriyeti gibi yeni avantajlar elde edilmiştir. Ama halk, hürriyeti, bütün yasakların kalkması¹⁶, her şeyin istenildiği gibi yapılması, hükümete kulak asılmaması şeklinde anlamaktaydı¹⁷. Vapura bilet almadan binmeyi¹⁸, vergi vermemeyi ise özgürlüğün bir gereği olarak düşünmekteydi. Hürriyeti yabancı yerlerden gelmiş bir rahibe diye anlatanlar olduğu gibi¹⁹, bir adam olduğunu düşünenler dahi vardı²⁰. Hürriyet, o günlerde 'istibdat' gibi belirsizleşen, üzerinde düşündükçe izahı güçleşen bir kavram haline gelmişti²¹.

Meşrutiyet İnkılâbının istiklâl ve bekamızı temin edebileceğine inanılmıştı²². Ancak "*aradan pek çok zaman geçmeden müthiş bir 'hayal kırıklığı' oldu*"²³. Zira halkın genelinin sihirli bir sözcük haline gelen hürriyetin mahiyeti ve ehemmiyetine dair malumata sahip olmaması²⁴, birtakım taşkınlıkların meydana gelmesine yol açmıştır²⁵. Sivil ve askerî mahkemelerin otoritesi gevşemiş, belik durmuştur²⁶. İttihatçılar, adım adım '*halka muvazi istikamet*'ten ayrılmışlardır²⁷.

¹⁵ Shaw 1983, II, 333.

¹⁶ Price 1969, 92.

¹⁷ "Köylüleri İkâz", *Neyyir-i Hakikat*, S. 25, 10 Eylül 1324, 2-3.

¹⁸ Ahmad 1986, 35-37.

¹⁹ Ali Cevat 1960, 13-14.

²⁰ Hasan Amca'nın eserinde başka bir konuşmada geçen; "*İrfan'la rıhtıma ne yapmaya gittiniz? ...hürriyeti görmeye gittik. -Pejuhi, bu dün İrfan'la rıhtıma gitmişler ne için biliyor musun? Selanik'ten Hürriyet gelecekmış, vapurdan çıkarken görmek için. -E. tabi gördünüz, yakışıklı bir adam mı idi bari... Ulan Hürriyet adam mı Allah'ın kazı. -Adam olmasa yaşasın diye bağırlar mı?*" bks. Hasan Amca 1958, 35.

²¹ Hasan Amca 1958, 36. "*Doğrusu ben şu hürriyeti anlamadım. -Anlamayacak ne var? Bak fenersiz yakalanacağım diye bir derdin kaldı mı?*" sözleri hürriyetten ne anlaşıldığının göstergesidir. Hasan Amca 1958, 34.

²² Hasan Amca 1958, 49.

²³ Kadri 1991, 62.

²⁴ *Işık Dergisi*, S. 23, 1325; Ahmad 1984, 35.

²⁵ Hasan Amca 1958, 43.

²⁶ Hasan Amca 1958, 44.

²⁷ Hasan Amca 1958, 60.

Meşrutiyetin ilanı sonrasında hürriyeti serbestlik olarak algılayan yığınlar, otoritenin sarsılmasına, asayişin bozulmasına, dolayısıyla halk arasında huzursuzluğa sebebiyet vermişlerdir; “*Geceli gündüzlü, durup dinlenmeden sürekli gösterilere devam ediliyor, bu ve buna benzer hareketlerin ardı arkası kesilmiyordu.*”²⁸

İstanbul halkı, başlangıçta meşrutiyetin ilanını padişahın lütuf ve ihsanı olduğunu zannetmiş, ancak işin aslının öğrenilmesinden sonra nümayişlere başlamış, artan sevinç gösterilerinin yerini hiddet ve şiddet almıştır²⁹. Hasan Amca, meşrutiyetin ilanı ile hürriyetin memlekette meydana getireceği inkılâba karşı ihtiyatla bakmaktadır ve “*Devletin şimdiye kadar mevcut olan bütün kuvvetleri tam bir atalet halinde bulunuyordu. Ne adli ne idarî cihaz doğru dürüst çalışıyordu.*”³⁰ demiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra imparatorluğun birçok yerinde taşkınlıklar yaşanmıştır. Zira halk hürriyeti, kanunlara itaat lüzumunu değil, taşkınlığa bir davet şeklinde anlamıştır³¹.

Meşrutiyet İnkılâbı sonrasında ardı arkası kesilmeyen nümayişler meydana gelmiştir. ‘İstibdat’ döneminde görülmeyen nümayişler, inkılâbın getirdiği hürriyet ortamında görülür olmuştur. Halk, inkılâbın kendilerine her istediklerini yapma özgürlüğü verdiği şeklinde yanlış bir yanılgıya kapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyetin ilk günlerinde meydana gelen asayişsizliği nutuklar irat ederek önlemeye çalışmıştır. Asayişsizliğin ortaya çıkması ve giderek yayılması, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin duruma hâkim olmadığını göstermektedir³². Meşrutiyetin ilanından sonra başıboş hareketler giderek artmış, memlekette huzursuzluk baş göstermiştir. Söke’den 1326 tarihinde gönderilen bir telgrafta, başıboş hareketlerin artmasından dolayı can ve mal güvenliğinin kalmadığı bildirilmiştir³³.

Meşrutiyetin ilk günlerinde gösteriler birbirini takip etmiştir. Halkın her türlü teşebbüsü, her nevi toplantılarda gürültü, patırtı nihayet Yıldız’a gitmek, padişahı görmek kararına bağlanıyordu. Zat-ı Şahane’yi gören halk, ‘*Padişahım çok yaşa*’ diye bağırıyordu. Meşrutiyetten önce halkın, Yıldız’a giderek ‘Çok yaşa Padişahım’ nidaları sıklıkla yapılan bir şey değildi. Abdülhamit’i de endişeye sevk eden şey, yığınların bitmek tükenmek bilmeyen toplantıları ve gösterileriydi. Aslında yığınların sıklıkla padişahı görme arzusu ile toplantılar düzenlemesinden ve patırtılar çıkartmasından ne padişah ne de İttihat ve Terakki

²⁸ Hasan Amca 1958, 19.

²⁹ Süleyman Numan 1324, 140.

³⁰ Hasan Amca 1958, 42-43.

³¹ İrtem 2003, 31.

³² Dr. Mehmet Cemil 1331, 20.

³³ BOA, DH.MKT., 2703/53.

Cemiyeti ileri gelenleri memnundu; “Padişah, Sarayın duvarları dibinde muazzam halk homurtularını duymak, tarihin ve ananenin verdiği korkunç derslerden dolayı endişe içinde idi.”³⁴

Meşrutiyet ilan edildikten sonra asayişin bozulması ve otoritenin kaybolması endişe vericiydi. Yığınların nümayişlerinin çıkış noktasını, hürriyetin kendilerine verdiğini zannettikleri serbestlik oluşturmaktaydı. Yığınlar yaptıkları taşkınlıkların kanuna ve nizamaya uygun olduğu düşüncesindeydiler. Halka, meşrutiyeti anlatmak maksadıyla atlı kişilerin görevlendirilmeleri de meşrutiyetin tam manasıyla anlaşılmasındandı; “doğrusu iyi bir şekilde başlamamış olan, pek de hoş bir seyir takip etmeyen bu hareketler endişe verici bir mana taşıyordu.”³⁵

Meşrutiyet İnkılâbı, halk arasında her şeyi yapmak bütün yasakların kalkması şeklinde algılanmıştır³⁶. Bundan dolayı hareketin eksenini kaybedilmeye başlanmıştır³⁷. İhtilalin en müessir rolünü oynamış küçük rütbeli subaylar, hürriyeti kendilerine mal ettiklerinden, dilediklerini yapmakta kendilerini muktedir görüyorlardı. Örneğin; Selanik’e bağlı Langaza Kazası’nda İttihat ve Terakki’ye dâhil olmuş bir üsteğmen, kazanın savcısına kasabadan çıkıp gitmesini ihtar etmiş, ancak kazada hükümet adına kanunu ve devleti temsil ettiğini bilen bu genç adam bu teklife ehemmiyet vermemiş, verilen süre sona erince üsteğmen mahkeme salonuna girmek ve zor kullanmak suretiyle vazife halinde bulunan savcuyu çalyaka dışarı atmıştır³⁸. Memleketin birçok yerinde hallerinden memnun olmadıkları memurların azlinin istenildiği de olmuştur. Örneğin meşrutiyetin ilanını müteakip, Bursa’daki karışıklık esnasında ahaliden bir grubun su-i hallerinden dolayı azlini talep ettikleri onbeş kişinin memuriyetlerine son verilmiştir³⁹.

Halk, hürriyeti kanunlara riayet etmek olarak değil hemen her şeyi özgürce yapabilme şeklinde görmüş⁴⁰, nefret beslediği eski rejimin idarecilerini sindirmek, yerinden etmek gibi hareketlerde bulunmuştur. Halkın devlet idarecilerine, memurlarına ve valilerine karşı bu türden harekette bulunması kanunların çiğnenmesine yol açmıştır. Oysa Meşrutiyet İnkılâbı, memlekette kanunu ihdas etmek için getirilmiş ise de bu durum, Cemiyet’in istediği bir durum değildi. Taşrada eski rejimin sevilmeyen komutan, vali, hâkim, defterdar

³⁴ Hasan Amca 1958, 23-24.

³⁵ Hasan Amca 1958, 24.

³⁶ Price 1969, 92.

³⁷ Hasan Amca 1958, 42.

³⁸ Hasan Amca 1958, 43.

³⁹ BOA, DH.MKT., 2706/105; BOA, DH.MKT., 2782/97.

⁴⁰ İrtem 2003, 31.

ve diğer memurları, yerlerinden kovulmaya başlanmıştır. Bu tür uygulamalar fevri olarak yapılmaktaydı ve ancak yapılan hukuksuzluklar, devlet idarecilerini ile memurlarını rahatsız etmekteydi⁴¹.

Meşrutiyet ilan edildiğinde, Sait Paşa Hükümetinin ilk icraatlarından biri de Yıldız'a yakınlıkları ile bilinen bir kısım ileri gelen devlet memurlarını görevden el çektirmek olmuştur⁴². Bu uygulamalar bir tasfiye hareketi niteliği taşımaktadır. Saraya yakınlığıyla bilinen yüksek ya da diğer devlet idarelerinde görevli memurların memurluklarının ellerinden alınmasının, siyasî ve sosyal bir buhran doğuracağı aşikârdır. Memuriyetlerine son verilenler, İttihat ve Terakki karşıtı muhalif grup içinde yer almışlar ve her türlü gösteri ve toplantıda bulunmuşlardır.

Meşrutiyetin getirmiş olduğu özgürlük ortamı nümayişlere ve toplumsal kargaşaya davetiye çıkardığı gibi, matbuat âleminde de görülmedik bir artışa yol açmıştır⁴³. Bunun yanında her fikrin rahatlıkla tartışıldığı ortamda binlerce cemiyet ortaya çıkmıştır⁴⁴. Ancak her çeşit kayıttan uzak yüzlerce matbuatın ortaya çıktığı, binlerce cemiyetin var olduğu ve demokratik ortamın neşv-i nema bulmadığı bir ortamda çatışmanın olması kaçınılmazdır⁴⁵.

Hürriyetin her şeyi rahatlıkla yapabilme ve söyleyebilme imkânı sağladığı düşüncesinden hareketle, herkes ne söylendiğine değil, kendinin ne söylediğine bakmaktaydı. Herkesin kendine göre bir doğrusu vardı. Toplumda bu durumun feci bir hâl aldığı *Hukuk-u Umumiye* gazetesinde *Hak Söyleyelim* başlıklı yazıda ele alınmıştır⁴⁶.

Toplumsal çatışmanın aktörlerinden biri de siyasîleşmedir. Toplumda gerginliğin artmasında siyasallaşmanın büyük etkisi olmuştur. Türkiye'de siyasallaşma, II. Meşrutiyet Döneminin getirdiği aşırı serbestlik ortamıyla başlamıştır. Hürriyet ortamı siyasîleşmenin aşırı şekilde artmasına ve toplumun kutuplaşmasına yol açmıştır. Neredeyse halk 'humma-i siyasete' tutulmuştur. Zira siyaset kahvehanelerde, çarşı pazarda kısacası hemen her yerde yapılmaktaydı. Kahvehaneler 'diplomatlar meclisi' halini almış, herkesin yegâne meşgalesi siyaset olmuş⁴⁷, siyaset yapmak gündelik bir iş haline gelmiştir⁴⁸. Örneğin seçimlerde kahvehanelerin sıklıkla kullanıldığı

⁴¹ Süleyman Numân 1324, 140.

⁴² *Sabah*, S. 6787, 15 Temmuz 1325/28 Temmuz 1908, 1.

⁴³ Birinci 2001, 152.

⁴⁴ Atay 1963, 33.

⁴⁵ Birinci 2001, 152.

⁴⁶ "Hak Söyleyelim", *Hukuk u Umumiye*, S. 34, 6 Teşrin-i Evvel 1324, 3.

⁴⁷ Birinci 1990, 28.

⁴⁸ Dr. Mehmet Cemil 1331, 25.

görülmüştür. *Şura-yı Ümmet*'te yer alan bir haberde, Fevziye Kiraathanesi'nde birçok nutuk irad olduğundan bahsedilmiştir⁴⁹. Meşrutiyet İnkılabının getirdiği özgürlük ortamında hemen herkesin siyasetle uğraşması⁵⁰, siyaset yapma kültürünün oluşmadığı toplumda çatışma meydana getirmiştir.

Siyasallaşmanın menfi boyutlara ulaşmasında İttihat ve Terakki'nin farklı siyasî oluşumlara hayat hakkı tanımayan tekelci tavrı da etkili olmuştur⁵¹. İttihat ve Terakki'nin kalemlerlerinden Hüseyin Cahit, *Meşrutiyet Hatıraları* adlı yazısında, İttihat ve Terakki'nin muhalif ve hayat hakkı tanımayan tekelci tavrını şu şekilde belirtmiştir:

*“Memlekette bir teşkilât ve idare kabiliyeti, bir samimiyet ve vatan muhabbeti varsa bu yalnız İttihat ve Terakki'de toplanmıştı. Onun haricinde ki kuvvetler, sırf kendi şahsi ve millî menfaatleri namına Türk vatanını yıkmak için çalışan menfi, muzır ve hain unsurlardan yahut hakikati bilmeyecek kadar düşüncesizlerden ibaretti.”*⁵²

Siyasallaşmanın ortaya çıkardığı menfi neticeler, siyasette itikâl bırakmamıştır⁵³. Toplumsal boyutta siyasallaşmanın bu hale gelmesinin sebeplerinden biri de tensikat usulüdür⁵⁴. İttihat ve Terakki, devlet memurluklarına güvendiği kimseleri atamak maksadıyla tensikat usulünü getirmiş, buna binaen memurlar, kötü hali öne sürülerek ve hatta hiçbir gerekçe gösterilmeyerek görevlerinden alınmışlardır. Bu durum memurlarda huzursuzluk meydana getirmiş⁵⁵ ve şikâyetlere yol açmıştır⁵⁶. Siyasallaşan bir tensikatla birçok memur görevinden el çektirilmiştir⁵⁷. Nitekim görevlerinden uzaklaştırılan memurların sosyal bir buhrana yol açacakları da düşünülmelidir. Meşrutiyetten memnun olmayanların ve İttihat ve Terakki muhaliflerinin ortaya çıkmasında tensikat uygulamasının önemli etkisi olmuştur⁵⁸.

Meşrutiyet Döneminde sansürün kaldırılmasıyla matbuatta görülmedik bir artış meydana gelmiştir. Matbuat, siyasetin kullandığı önemli bir vasıta haline getirilmiş, farklı siyasî fikirler gazete sütunlarına taşınmıştır. Zamanla

⁴⁹ *Şura-yı Ümmet*, 17 Zilkade 1326.

⁵⁰ Mehmet Kadri 1912, 18. Birinci bu durumu şu şekilde belirtmektedir; *“Artık siyasi mücadelenin sahnesi sadece mabeyn-i şahane değil bütün vatan sathıydı.”*, bkz. Birinci 2002, 13, 193.

⁵¹ Birinci 1990, 31-33.

⁵² Yalçın 1937, 230.

⁵³ Ali Nihat 1326, 213-216.

⁵⁴ İsmail Hakkı 1324, 3-4; Ali Münif Bey 1996, 43.

⁵⁵ Hilmi Uran 1959, 42; Kızıltopraklı 1324, 37-38.

⁵⁶ Ali Kemal 1324, 1; Süleyman Nazif 1927, 11.

⁵⁷ Kazım 1324, 2.

⁵⁸ Birinci 1990, 28-30.

matbuat âleminin fikrî, siyasî ve şahsî meseleler yüzünden birbirlerini itham edici yazılar kaleme almaları, aralarında sürtüşmeler doğurmuştur⁵⁹. Matbuat âleminde yaşanan olumsuz havayı yumuşatmak için birtakım yazılar kaleme alınmışsa da husumeti giderememiştir. Bu durum matbuatın kutuplaşması kadar, onları okuyan tarafgir okuyucular arasında sürtüşmeler doğurmuş⁶⁰, halk arasına nifak tohumları sokmuştur⁶¹. Zira matbuat, hadiseleri siyasî, fikrî ve şahsî tavırlarına göre şekillendirmekteydi ve halkı yanlış bilgilendirmekteydi⁶². Hatta Ali Nihat, matbuatın halkı olumsuz yönlendirmesinden dolayı gazetelerden sakınılması gerektiğini vurgulamıştır⁶³. Münevverler, matbuatı fazla politize etmiştir. Matbuat kitleleri doğru bilgilendirmekten öte şahsî menfaatler için kullanılmıştır. Dahası şahsî hakaretlere ve tahkirlere varan sözler sarf edilmiştir⁶⁴. Matbuatın siyasî fırka gibi hareket etmesi, toplumda siyasî kargaşa ortamını alevlendirmiştir. İttihat ve Terakki'nin uygulamaları muhalif basında sıkça tenkit edilmiştir. Muhalif matbuatın tenkitle ileri gitmesi, muhalif gazetelerin baskı altına alınmasına yol açmıştır. Matbuat, Cemiyet taraftarı ve muhalifi olarak ayırımı tabi tutulmuştur⁶⁵. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 28 Kanunusani 1909 tarihinde yayınladığı tamimde, İstanbul'da neşrolunan gazeteleri üç kısma ayırmıştır. 1- Cemiyet gazeteleri, 2- Hükümet veya müstebitler tarafından satın alınmış gazeteler, 3- Bitaraf gazeteler⁶⁶.

Toplumda siyasî karmaşayı tetikleyen etkenlerden biri de siyasî cinayetlerin vuku bulmasıdır. 7 Nisan 1908 Çarşamba günü *Serbesti* gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi'nin öldürülmesi⁶⁷ sonucu, hükümetin katilin bulunmasında aceleci davranmaması üzerine gösteriler tertip edilmiştir. *Serbesti* gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi'nin köprü üzerinde katledilmesi sonrasında hadiseyi telin etmeye gelenler, katile ve hükümete lanetler yağdırmışlardır.

⁵⁹ “Şayialar”, *İkdam*, S. 5177, 8 Teşrin-i Evvel 1324, 3; “Geçen Meraretler”, *Millet*, S. 1, 23 Temmuz 1324, 1.

⁶⁰ “Barışalım”, *İkdam*, S. 5090, 14 Temmuz 1324, 2.

⁶¹ *İkdam*, S. 5340, 25 Mart 1325, 4.

⁶² A. Saffet 1324, 103.

⁶³ Ali Nihat 1326, 213-216. “*Alem-i matbuat bir sahayı cidale*” dönmüştür. Dr. Mehmet Cemil 1331, 29-31.

⁶⁴ “Kâriлерimize”, *Davul*, S. 1, 14 Teşrin-i Evvel 1324, 1.

⁶⁵ Ahmet İhsan 1931, II, 67.

⁶⁶ İrtem 2003, 46.

⁶⁷ Baydar 1961, 65-77; Mahir Sait 1931. Hasan Fehmi'nin Mevlanzade Rıfat'a benzetildiği için öldürüldüğü de iddia edilmektedir. Ulunay 1955, 209; Tugay 1961, 2, 21. Hasan Fehmi'nin cenazesi büyük bir cenaze alayıyla Sultan Mahmut Türbesi'ne ulaşan cemaatin öbür ucu Büyük Postahane önündeydi. Burhan Felek, katılımın 300.000 dolayında olduğunu yazar. Bkz. Felek 1974, 46-51; İrtem 1999; Hasan Amca 1958, 60-67; Ahmet Saib 1327, 84.

Babıali önünde toplanan kalabalık, hükümetten katilin bulunmasını istemiştir⁶⁸. Hasan Fehmi'nin katledildiği köprünün iki başı asker ve polis karakolu ile kapalı olmasına karşın, katilin buradan kolaylıkla kaçabilmesi dikkate şayan bir hadise olarak değerlendirilmelidir⁶⁹.

Hasan Fehmi'nin katli üzerine Meclis-i Mebusan'a gelerek Ahmet Rıza Bey'le görüşmek isteyen kalabalığa Ahmet Rıza Bey; "*Burası yasama kuvveti icra heyetine gidiniz, o yapmazsa o vakit düşünülür*" dediği anda yanında bulunan bir mebusun gülümsemesi kalabalığın nefretini celb etmiştir. Kalabalığın meclis önüne gelerek Ahmet Rıza Bey ile görüşüp dağılmaması neticesinde; "*Sokak başlarında kalabalığın arkasını kesmek suretiyle beliren süvari, atlarla kalabalığa daldı, ilerlemeye başladı. Bir müddet sonra bir gaye etrafında toplanmış olmayan elli bin kişinin disiplini tabi elli kişi karşısında dağıldılar... Son kalan birkaç yüz kişi biraz direndi, onlar da ufak tefek birkaç yaralı, bereli vererek, yavaş yavaş dağıldılar.*"⁷⁰. Hükümet, Hasan Fehmi'nin katili ya da katillerini bulmak için bir dizi teşebbüste bulunmuştur. Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayında ihmali görülen polis memurları görevinden alınmış, Komiser Nuri Efendi hakkında tahkikat da bulunulmuştur⁷¹. Öte yandan Hasan Fehmi'nin katledilmesi olayında köprüdeki zabıta memurlarının ihmalinin olup olmadığı araştırılmaya başlanmış ve katilin yakalanması için azami gayret sarf edildiği bildirilmiştir⁷². Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi ile ilgili ifadesine ihtiyaç duyulan Paris sabık Sefiri Münir Paşa'nın oğlu Süvari Yüzbaşı Cemil Bey, Dersaadet Bidayet Mahkemesi'ne çağırılmıştır. Ancak bütün bu gelişmeler ne Hasan Fehmi'nin katilinin bulunmasını sağlamış ne de halkın nümayişlerini önleyebilmiştir⁷³.

Sabık rejimin gücünü kırmak maksadıyla 'istibdat' döneminin hafiyeleri tek tek ortadan kaldırılmaktaydı. 1-2 Kasım 1908 gecesi eski devrin önde gelen hafiyelerinden İsmail Muhtar Paşa, Sultan Mahmut Türbesi önünde öldürülmüştür⁷⁴. Bundan başka Giritli Yüzbaşı Bahaeddin, Kanun yüzbaşılığını İbrahim ve Ali Şuayb beyler, Manastır topçu alayı müftüsü Mustafa Efendi de

⁶⁸ Hasan Amca 1958, 74-75. Hüseyin Hilmi Paşa'dan öldürülen *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin katilinin bulunmasını isteye kalabalığın sözcülüğünü o zamanlar genç bir hukuklu olan ve Türkiye'de bir zamanlar "*Şeyh-ül-muharriin*" diye anılan Burhan Felek yapmıştır. Hasan Amca 1958, 81.

⁶⁹ Hasan Amca 1958, 77.

⁷⁰ Hasan Amca 1958, 78.

⁷¹ BOA, ZB., 353/74.

⁷² BOA, ZB., 353/73.

⁷³ BOA, ZB., 497/70.

⁷⁴ Atay 1963, 30, 40; Hasan Amca 1958, 52-58; Yalman 1970, I, 93.

öldürülenler arasındadır⁷⁵. Bu kişilerin hafiyelik suçlamasıyla katledilmesi halk arasında huzursuzluk meydana getirmiş, dolayısıyla İttihatçılara karşı olumsuz bir havanın oluşmasına yol açmıştır⁷⁶. Bir kişi tarafından temsil edilen 'istibdat' rejiminin şimdi bir zümre tarafından tatbikine devam edildiği yolunda itirazlar meydana alıyor, şikâyetler günden güne şiddetleniyordu⁷⁷.

Meşrutiyet öncesinde alaylı-mektepli çekişmesi, Osmanlı ordusunun teşkilat yapısında emir-komuta kademesinde sıkıntılar doğurmuştur. Meşrutiyet hareketi mektepli subayların hareketi neticesinde ilan olduğundan, meşrutiyeti mektepli genç subaylar sahiplenmiştir⁷⁸. Kendilerini devletin teminatı olarak gören mektepli genç subaylar, inkılâptan sonra alaylı subayların ordudan el çektilerilmeleri yönünde istekte bulunmuşlardır. Böylece orduda bir tasfiye hareketi başlamış, örneğin; birinci ordudan 1400 alaylı subay görevinden uzaklaştırılmıştır⁷⁹. İttihatçı subayların isteği doğrultusunda alaylı subayları hedef alan ve rütbelere göre yaş sınırını belirleyen "*Berri ve Bahri Erkân ve Zâbitânın Tekaiüdü için Rütbe-i Askerîyelerine göre tayîn olunan sinleri mübeyyin*" kanunu Meclis'ten çıkartılmıştır⁸⁰.

Ortaya çıkan olayların sebebinde İttihat ve Terakki'nin, meşrutiyetin ruhuna uygun harekette bulunmaması da yatmaktadır. Murat Bey, Meşrutiyet İnkılâbını meydana getirenlerin inkılâbın mahiyetine riayet etmediklerini şu şekilde vurgulamıştır:

"Meşrutiyet demek efkâr-ı umûmiyyeye müstenîd bir hükûmet-i avam demektir. Efkar-ı umûmiyyeye dahi fırkalar ve mürevvicleri bulunan cerideler ve içtimâ'lar mecralarından sâdır olur. Sözde inkalâbî husûle getirmiş olan fırka bir hurs-ı acûzâne ile kısıkanarak muhalîf fırkaların şekl-i tabii peyda etmelerine meydan vermedi. Yani güya âmil-i meşrutiyet, meşrutiyette şart-ı aslisine ihanet ediyordu... 'Jön Türk' denilen mahlûklar asla inkılâbın âmilleri değildirler. Inkılâb başka bir takım esbâb-ı medeniyye ve mahalliyeden dolayı hâsıl olmuş. Jön Türkler hasis emellere mebnî inkılâbî benimsemişler; hükûmete musallat olmuşlar. Yıldız Kasrı takımının yerlerine kaimen memleketin hayat damarlarını emmeye koyulmuşlar. Eski emicilerde, hiç olmazsa altı yüz senelik hak

⁷⁵ Yöntem 1962, 258; Duru 1957, 33.

⁷⁶ Felek 1974, 49, 51, 55.

⁷⁷ İrtem 2003, 29.

⁷⁸ Birinci 2002, 13, 201.

⁷⁹ Akşin 1987, 120.

⁸⁰ Aydemir 1999, I, 90.

sahibinin rızası ve muvafakati vardı. Şimdi ise zehâbları doğru olunca sırf tagallüb şeklini almış oluyordu.”⁸¹

Memurlar ve işçiler, meşrutiyetin ilanını kendi çıkarlarına alet etmişler, inkılâbı ücretlerinin artırılması şeklinde anlamışlardır. Daha önce benzeri görülmemiş grev ve işçi hareketleri de inkılâpla ortaya çıkan gelişmelerdir. Ancak işçiler, grev hakkını kanunun belirlediği tarzda değil, kanunları ihlal ederek kullanmışlardır. Grev hakkının mahiyetini tam manasıyla bilmeyen işçiler, hürriyetle her şeyin yapılabileceğini düşünmüşlerdir. Örneğin Mantran’ın anlatımına göre, Anadolu Demiryolları Kumpanyası memur ve işçileri beş günlük bir grev başlatmışlardır. Bunu müteakiben tramvay işçileri ve matbuat basımevleri işçileri de grev yapmışlardır⁸².

Meşrutiyet İnkılâbı ile devlet geçim kapısı haline gelmiştir⁸³. Cemiyet, memur olacakları istidadına göre tayin etmeyi planlamıştır. 1909 kongresinde hazırladığı raporun altıncı maddesine göre⁸⁴, herkesin kabiliyetine göre memur olacaklarına dair bir karar almışsa da hakikatte buna uyulmamış, Cemiyet’e yakın kimseler memurluklara getirilmiş, rütbe ve makamlara tayinler liyakate göre değil, Cemiyet taraftarlığına göre yapılmıştır. İttihat ve Terakki’nin siyasi ve sosyal politikalarını eleştirenler tarafından teşkil edilen *Hizb-i Cedid* grubu⁸⁵, memur atamaları ve terfilerdeki usulsüzlükleri “mevadd-ı aşere” adı verilen on maddelik bildirisinde ele almıştır⁸⁶.

İttihat ve Terakki’nin siyasi ve sosyal politikalarından rahatsızlık duyanlar, muhalif gruplar teşkil etmek suretiyle iç ve dış gelişmeleri tenkit etmişlerdir. 1912 Haziran’ında İstanbul’da İttihat ve Terakki’ye muhalif birtakım asker *Halaskar Zabitan* grubunu kurmuş ve İttihat ve Terakki’nin yönetimden elini çekmesini, hükümetin siyaset adamlarına ve devlet memurlarına bırakılmasını istemiştir⁸⁷.

Devletin geçirmekte olduğu buhran, bütün kuvvetlerin toplanmasını gerektirdiği düşünülüyor, şahsi menfaati şiddetle işliyordu. Birçok kişi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin devlet işlerine müdahalesinden şikâyetle bulunuyordu⁸⁸. Bu hoşnutsuzluklar giderek büyük tepkilere yol açmaktaydı. Artan tepkilerin bir gün patlak verebileceği kaçınılmazdı. *Ahrar, Hürriyet ve*

⁸¹ Murat Bey 1997, 25-27.

⁸² Mantran 1995, 200-240.

⁸³ *Davul*, S. 1, 14 Teşrin-i Evvel 1324, 1.

⁸⁴ Reşid Paşa 1993, 77.

⁸⁵ Tunaya 1984, 1, 215.

⁸⁶ Bayar 1997, 62.

⁸⁷ Ahmad 1986, 134.

⁸⁸ İrtem 2003, 36.

İtilaf gibi siyasî oluşumlarla birlikte *Hizb-i Cedid*, *Halaskar Zabitan*, 31 Mart gibi somut hadiselerin patlak vermesinde İttihat ve Terakki'nin, meşrutiyeti tesis ederken eski rejimin devlet idarecilerine el çektirmesi ile menfi uygulamaları önemli rol oynamıştır.

“Ferda-yı zafer” diyerek ülke idaresini tekeline alan İttihat ve Terakki'nin menfi uygulamaları, İttihatçılar arasında da tepkiyle karşılanmış ve bu yüzden birçok kişi Cemiyet'ten ayrılmıştır. Eski bir İttihatçı olan Şerif Paşa, Cemiyet'in uygulamalarının verdiği huzursuzluktan dolayı Cemiyet'ten ayrılanlardandır. Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları* adlı eserinde, Cemiyet'ten ayrılışının gerekçesini şu şekilde izah etmiştir: “*Meclis-i Meb'ûsân'ın açılmasından sonra askerin hükümetin siyasî meseleleriyle uğraşması askerin birliğine pek elim, feci bir darbe vuracağı şüpheden uzak ve bütün umûmî kuvvetleriyle Meşrutiyet idaresinin gözcüsü olmak lazım gelen ordunun siyasî meselelerle uğraşması yüzünden zuhuru muhtemel değil mutlak olan görüş ve düşünce ihtilâfi sebebiyle ne gibi vahim neticeler tevellüd edeceği ispattan azadedir.*”⁸⁹. Türkçe ve Fransızca Meşrutiyet Gazetesi Müdür-i Siyasîsi Birinci Ferik-i Müsta'fi Şerif, Cemiyet tarafından *Cemiyet-i Hafiye* üyesi olmakla suçlanmıştır⁹⁰.

İttihat ve Terakki, Cemiyet'ten ayrılanları *Cemiyet-i Hafiye* üyesi olmakla itham etmiştir. Şerif Paşa ile birlikte İttihat ve Terakki saflarında Meclis'e giren ve daha sonra Cemiyet'in faaliyetlerinden memnun olmayıp ayrılan Rıza Bey'de *Cemiyet-i Hafiye* üyesi olmakla suçlanmıştır. Rıza Bey, bu suçlamadan dolayı mahkûm edilmiştir⁹¹. Rıza Bey, Cemiyet'in memlekete hürriyet getireceğini vaat ederek meşrutiyeti ilan ettiğini, ancak uygulamaları ile millete esaret yaşattığını⁹², zalimane icraatlarının 'istibdat' idaresinden bir farkının kalmadığını ifade etmiştir. Ayrıca aynı gerekçeyle Süleymaniye Müezzini Hafız Kemal, Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilmiştir. Cemiyet'in, meşrutiyet aleyhtarı ve gizli cemiyet taraftarı olmakla suçladığı kimselere karşı zor kullanması, vaat ettiği özgürlük ortamından uzaklaştırıldığının göstergesidir. Bu uygulamalar Cemiyet'e karşı menfi havanın oluşmasına yol açmıştır⁹³.

2. Meşrutiyet Aleyhtarlığı

Meşrutiyetin ilanı sevinçle karşılanmış, memleketin muhtelif yerlerinde Müslim ve gayrimüslimlerce coşkuyla kutlanmıştır. Meşrutiyetin getirmiş

⁸⁹ Şerif Paşa 1990, 34.

⁹⁰ Müsta'fi Şerif 1911, 42.

⁹¹ Rıza Nur 1997, 5-6.

⁹² Rıza Nur 1997, 12-14.

⁹³ Hafız Kemal ve Süleyman Sırrı, 1327, 7.

olduğu özgürlük ortamı ve aşırı siyasallaşma ile İttihat ve Terakki'nin cemiyet dışı oluşumlara hayat hakkı tanımayan katı tutumu, memlekette bir anda menfi havanın ve toplumsal gerginliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Meşrutiyet, farklı şekillerde algılanmış, bu farklılık çeşitli gayr-ı meşru hareketlerin patlak vermesine sebep olmuştur. İttihat ve Terakki, artan gerilimlerden duyulan rahatsızlıkları bertaraf etmek için çeşitli önlemler almayı denemiş, ancak meydana gelen olumsuzlukların önüne geçememiştir. Çorum'da Kürt Mustafa'nın başını çektiği kalabalık bir grup, tiyatroları bahane etmek suretiyle protesto teşebbüsünde bulunmuştur. Bu hareket daha sonra meşrutiyet ve hükümet aleyhtarlığına dönüşmüştür. Bunun üzerine hadiseye neden olan Kürt Mustafa ile yandaşları tutuklanmış ve Divan-ı Harbe sevk edilmişlerdir⁹⁴. Bu hadiseyi müteakip, Alaşehir ve Akhisar ile birlikte bazı kazalarda meşrutiyet ve hükümet aleyhinde gösteriler düzenlenmiştir. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamının verdiği boşluktan faydalanmak isteyenler, mahkemeleri basarak evrakların yakılmasına teşebbüs etmişlerdir. Resmi evrak ve kayıt defterlerinin yakılması üzerine tedbir alınması ve buna cüret edenlerin takip edilmesi için irade çıkarılmıştır⁹⁵. Bu olay, bir otorite boşluğunun ortaya çıktığının göstergesidir. Divriği ve civarında da birtakım nümayişler tertip edilmiştir. Olayların patlak vermesinde Samsun Tahrirat Müdürü iken meşrutiyetten sonra Divriği'ye kaçan Ömer Fehmi Efendi'nin önemli rolü olmuştur. Fehmi Efendi halkı meşrutiyet ve hükümete karşı tahrik ederek isyana teşvik etmiş, ancak hükümet ve meşrutiyet aleyhine halkı kışkırtmak suçundan tutuklanmıştır⁹⁶. Mardin'de de meşrutiyet idaresinden memnun olmayanlar 'istibdat' idaresinin geri gelmesi için hükümet aleyhinde gösteriler tertip etmişlerdir⁹⁷.

Meşrutiyetten umduğunu bulamayanlar veya çıkarları zedelenenler, meşrutiyet aleyhinde sözler sarf etmişler ve yayınlar yapmaya başlamışlardır. Meşrutiyetin itibarını zedeleyici sözler sarf edenler ile yayın yapanlar hakkında tahkikat başlatılarak bu tür muzır hareketlerin bertaraf edilmesine çalışılmıştır. Halkı, meşrutiyet ve hürriyet aleyhine kışkırttıkları için Muş Mutasarrıf Muavini Yakof Efendi ile Tahrirat Müdürü Rıza Efendi hakkında Bitlis Valiliği'nce takibat yapılarak, gerekli önlenmelerin alınmasına çalışılmıştır⁹⁸. Meşrutiyet aleyhtarlığı hadiselerine devlet memurları da katılmış, ancak hükümet bu hadiselere karışan memurları görevlerinden almıştır⁹⁹. Meşrutiyet

⁹⁴ BOA, DH. MUİ, 121/61.

⁹⁵ BOA, DH. MUİ., 55/-1/7.

⁹⁶ BOA, DH. MUİ., 103-1/34.

⁹⁷ BOA, DH. MUİ., 103-1/38.

⁹⁸ BOA, DH.MKT., 2631/69.

⁹⁹ BOA, DH.MKT., 2734/52.

aleyhinde kötü söz söylenmesine müsaade edilmemiş, bu tür faaliyetlerde bulunanlar hakkında tahkikat yapılmıştır. Böylelikle meşrutiyet karşıtı olanların gücü kırılarak, duruma hâkim olunmaya çalışılmıştır¹⁰⁰. Örneğin meşrutiyet aleyhinde bulunan Seyyid Abdullah hakkında tahkikat yapılmış¹⁰¹, meşrutiyet hakkında ileri geri konuşan Bayrampaşa Medresesi talebelerinden Varnalı Eşref Efendi hakkında da Fatih Polis Müdüriyeti'nce tahkikat başlatılmıştır¹⁰². Mardin'de meşrutiyete karşı olup istibdadın geri gelmesi için fesada sebep olan kişilerin, halkın emniyet ve selameti için kazadan çıkarılmaları hususunda Mardin Vilayeti'ne bir telgraf çekilmiştir¹⁰³.

Meşrutiyet aleyhinde faaliyetlerde bulunanlar ve söz söyleyenler tahkikatlar neticesinde muhtelif cezalara çarptırılmışlardır. Meşrutiyet aleyhindeki bazı konuşmalarından ötürü Konyalı Vaiz Vehbi Efendi'nin Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne sürgün edilmesine karar verilmiştir. Yalova'nın Katarlı karyesi ahalisinden üç Rum'un Yunanlılar lehine sözlerinden dolayı Kayseri ve Kartal kazasına sürgün edilmelerine¹⁰⁴, meşrutiyet aleyhinde vaaz ve nasihat da bulunan Akhisarlı Selimzade İsmail Efendi'nin iki yıl müddetle Midilli'ye sürülmesine Divan-ı Harb-i Örfice karar verilmiştir¹⁰⁵. Muş'ta da meşrutiyet aleyhinde iş'atda bulunan Ahmet Efendi yakalanarak Dersaadet Divan-ı Harbi'ne gönderilmiş¹⁰⁶, meşrutiyet idaresi aleyhinde bulunan Manastırlı Ali oğlu Mustafa, Divan-ı Harb-i Örfice beş sene kalabend cezasına mahkûm edilerek Midilli'ye yollanmış¹⁰⁷, yine meşrutî idare aleyhine söz söylediği malum olan Şeyh Abdulkadir b. İsmail Sakız'a¹⁰⁸, Ali Hoca bin İsmail de üç sene müddetle Sivas'a sürgün edilmiştir¹⁰⁹.

İttihat ve Terakki'nin denetiminden uzak bölgelerde meşrutiyet iyi karşılanmamış, bu bölgelerde meşrutiyet aleyhtarlığı baş göstermiştir. Cemiyet, bunun önüne geçebilmek için bölge halkı üzerine heyetler göndererek propaganda faaliyetlerinde bulunmuştur¹¹⁰. İmparatorluğun merkezden uzak ve Cemiyet'in tesiri olmayan bölgelerde, meşrutiyet karşıtı gösteriler ve yayımlar yapılarak huzursuzluk çıkarılmaya çalışılmıştır. Meşrutiyetten memnun

¹⁰⁰ BOA, DH.MKT., 2883/51.

¹⁰¹ BOA, DH.MUİ, 42/8.

¹⁰² BOA, DH.EUM.KADL., 11/32.

¹⁰³ BOA, DH.MUİ, 103/1/38.

¹⁰⁴ BOA, DH.EUM.THR., 93/39.

¹⁰⁵ BOA, DH.MUİ., 88/36.

¹⁰⁶ BOA, DH.MUİ, 54/-1/20.

¹⁰⁷ BOA, DH.MUİ, 94/-1/4.

¹⁰⁸ BOA, DH.MUİ, 103/-1/19.

¹⁰⁹ BOA, DH.MUİ, 108/-1/32.

¹¹⁰ Kansu 2001, 152-153.

olmayarak 'istibdadı' geri getirmek isteyen urban ve aşiretlerin herhangi bir hadiseye mahal vermemeleri için Medine Muhafız Kumandanlığı Vekâleti gerekli tedbirleri alarak durumu kontrol altına almaya çalışmıştır¹¹¹.

Meşrutiyet aleyhinde yayınlanan gazeteler memlekete sokularak meşrutiyet idaresi hakkında menfi bir ortam hazırlanmaya çalışılmıştır. İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi bu tür muzır yayınların ülkeye sokulmasını kesinlikle yasaklamıştır. Örneğin Mısır'da yayınlanan *Yıldırım* gazetesinin meşrutiyet aleyhindeki yazılarından dolayı ülkeye sokulmasına izin verilmemiştir¹¹².

Meşrutiyet karşıtı sözler sarf edenlerin adli cezalara çarptırıldıkları bilinmekteydi. Bunu birtakım kişiler çıkarlarına alet etmişlerdir. Aralarında husumet olanlar, meşrutiyet aleyhinde söz söylendiğine dair asılsız ihbarlarda bulunmaktaydılar. Bu tür asılsız ihbarlar, toplumda güvenin ve itimadın kaybolmaya başladığının bir göstergesidir. Örneğin Çankırı'da oturan Ahmet Efendi'nin meşrutiyet aleyhine sözler sarf ettiğine dair bir ihbarda bulunmuş ancak yapılan tahkikat sonucunda herhangi bir delile rastlanılamamıştır. Hatta devlet memurlarına da bu tür ithamların yapıldığı görülmüştür. Benzer bir iddia da Araç Kazası Kaymakamı Mahmut Aziz'e yapılmış ancak hakkında yapılan şikâyetlerin asılsız olduğu anlaşılmıştır¹¹³.

Bazı devlet memurları, meşrutiyet aleyhinde faaliyetlerde bulunarak halk arasında kin ve nefret uyandırmaya çalışmışlardır. Fakat bu tür faaliyetlere kesinlikle prim verilmemiş, bu tür faaliyet içine giren devlet memurları tahkikat neticesinde tevkif edilmişlerdir. Yalvaç eski Kaymakamı Hamdi Bey'in meşrutiyet aleyhinde faaliyette bulunduğu hakkında tahkikat başlatılmış, yapılan tahkikat neticesinde suçlu bulunarak İstanbul'a gönderilmiştir¹¹⁴.

Meşrutiyet Döneminde, hükümetin uygulamaları karşısında İstanbul, Erzurum ve Erzincan'da askerî isyanlar vuku bulmuştur. İstanbul'da 31 Mart Askerî İhtilaliyesi uzun zamandır devam etmekte olan siyasi sürtüşmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu hadisenin meydana gelmesinden önce İstanbul'da hükümetin menfi icraatları bahane edilerek bir takım hadiseler çıkartılmıştır. Bu teşebbüslerden ilki Halıcular Camiinde müezzinlik yapan Kör Ali lakaplı Mehmet Efendi'nin Ramazan ayında Fatih Camiinde Ramazan vaizi sıfatıyla meşrutiyet aleyhinde bir konuşma yapmasıyla başlamıştır. Kör Ali etrafına topladığı kalabalık bir grupla, meyhaneler kapanmalı, resim çıkarmak

¹¹¹ BOA, DH.MKT., 2833/94.

¹¹² BOA, MV., 131/61.

¹¹³ BOA, DH.MKT., 2889/5.

¹¹⁴ BOA, DH.MUİ, 18/-1/56.

men olunmalı, İslam kadınları sokaklara çıkmamalı diyerek Yıldız'a doğru yürümüş¹¹⁵, ancak Kör Ali'nin başını çektiği grup, meşrutî idareyi yıkmaya teşebbüsten zaptiyelerce tevkif edilerek müebbet sürgün cezasına çarptırılmıştır¹¹⁶. Üsküdar Yeni Camii İmamı Abdülkadir Efendi'nin cemaate tiyatro ve karagöz oyunlarının İslam'a aykırı olduğunu beyan etmesiyle, Kör Ali hadisesine benzer bir hadise vuku bulmuştur. Abdülkadir Efendi'nin sözlerine uyanlar tiyatro ve karagöz oynatılan mahalleri basarak tahrip etmişlerse de yakalanarak tutuklanmışlardır¹¹⁷.

Bu hadiseler ufak çapta, organize olmayan, hadiseye karışanların tevkif edilmeleriyle sönen hadiselerdi. Bu hadiseler çok ses getirmemiş, halk tarafından itibara alınmamıştır. Ancak 31 Mart adıyla patlak veren isyan, İstanbul'da siyasî, idarî ve toplumsal açıdan büyük bir tesir meydana getirmiştir. Tafsilatını tehirle 31 Mart vakasını bir iki cümle olarak izah etmek istiyoruz. Bu hadise birkaç cümleyle sınırlandırılmayacak kadar derin bir hadisedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, meşrutiyeti muhafaza etmek maksadıyla Rumeli'den getirip İstanbul'a konuşlandırdığı Avcı Taburu Askerleri, siyasî, idarî, fikrî birtakım çıkar tartışmaları içinde isyan etmişlerdir¹¹⁸. İsyân, İstanbul'un siyasî dengesini altüst etmiştir. Meşrutiyetin ortadan kaldırılarak yerine istibdat idaresinin getirileceği düşüncesiyle Selanik'te, isyanı önlemek ve meşrutiyeti muhafaza etmek için Hareket ordusu oluşturulmuştur. İstanbul'a yürüyen Hareket ordusu isyancıları tevkif ederek sükuneti yeniden sağlamıştır¹¹⁹.

İstanbul'da Avcı Taburu askerlerinin isyanından bir hafta sonra Erzurum ve Erzincan'da askerî isyanlar vuku bulmuştur. 21 Nisan 1909 tarihinde, başlarındaki subayları istemeyerek tabur ve bölüklere komutan olarak başçavuş ve çavuşları atayan üç nizamiye taburu isyan etmiştir. İsyânı 7. Tümen Komutanı Ferik Yusuf Paşa ve Erzurum Valisi Tahir Bey de desteklemiştir. 4. Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa, asileri, Dersim harekâtına götürmek bahanesiyle Erzincan'a çağırılmış, askerler buraya geldiklerinde de tutuklanmışlardır. Nisan 1909 tarihinde Erzincan Garnizonu'nda da başçavuş ve çavuşlardan oluşan bir grup asker şeriat ilan etmek amacıyla Saray Meydanı'nda bulunan hükümet binasını basarak nümayişler planlamışlardır¹²⁰. İbrahim Paşa, asilerin; şeriat, Kürt, Ermeni ve İttihat ve Terakki kulüplerinin

¹¹⁵ *İkdam*, S. 5163, 8 Ekim 1908; Ali Cevad Bey 1991, 15-16

¹¹⁶ *İkdam*, S. 5163, 26 Ekim 1908; *İkdam*, S. 5223, 9 Aralık 1908.

¹¹⁷ Ali Cevad Bey 1991, 171.

¹¹⁸ Danişmend 1986, 27; Ali Cevad Bey 1991, 44; Akşin 1994, 43.

¹¹⁹ Ali Cevad Bey 1991, 188.

¹¹⁹ Danişmend 1986, 159.

¹²⁰ Orhan 1985, 98-99.

kapatılması isteklerinin kabul edileceğini, ancak bunun için Müşirlik Dairesi'ne gelmelerini ister. Müşirlik Dairesi'ne gelen 150-200 kadar silahlı isyancı, daha önce alınan tertibat neticesinde etkisiz hale getirilmiştir¹²¹.

31 Mart, Erzurum ve Erzincan Askerî İsyancıları neticesinde isyanda rolü olanlar tevkif edilerek Divân-ı Harbe sevk edilmişlerdir. 31 Mart İsyanı'nda dahli olanlar Divan-ı Harbi'de yapılan mahkemede mevcut düzeni 'tağyir ve tebdil' suçlarından yargılanmışlar, mahkeme neticesinde 70 kişi idama, 420 kişi de çeşitli cezalara çarptırılmışlardır¹²². Erzurum isyanına taraftar olmakla suçlanan 7. Tümen Komutanı Ferik Yusuf Paşa ise İstanbul'a gönderilmiş ve burada 2. Divan-ı Harp Mahkemesi'nde suçu sabit görülerek idama mahkûm edilmiştir¹²³. Erzincan askerî ayaklanmasına katıldığı tespit edilen 6 Çavuş ve başçavuş idam cezasına, 5 kişi de muhtelif cezalara çarptırılmışlardır¹²⁴.

'İstibdat' döneminin devlet adamları, meşrutiyetten sonra meşrutiyete bağlı kalacaklarına dair yemin etmişlerdir¹²⁵. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti "istibdat" döneminin bazı devlet adamlarının meşrutiyete bağlılık yemini etmelerine rağmen takibata tabi tutulmalarını istemiştir. Örneğin Avrupa'dan Mısır'a firarı İzzet Paşa'nın Hilafet, Meşrutiyet ve Osmanlı Hükümeti'ne bağlı kalacağını beyan ettiği ancak hal ve hareketlerinin nazardan uzak tutulmasına dair tahriratın Dâhiliye Nezareti'ne takdimi yapılmıştır¹²⁶.

2. Çözüm Arayışları

Hürriyet adı altında baş gösteren nümayişler, toplumsal gerilimi tırmandırmıştır¹²⁷. Bir biri ardına devam eden nümayişler, padişahu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerini endişeye sevk etmiştir. Nümayişler, meşrutiyetin muhafazası için yapılıyor olsa da düzenin kaybolmasına, dolayısıyla istikrarın ortadan kalkmasına yol açmıştır. Halkın nümayişlerinin bir bölümü de meşrutiyetin askıya alınacağı endişesinden ileri gelmiştir. Cemiyet, meşrutiyetin ilk günlerinde meydana gelen asayişsizliği nutuklar irad ederek önlemeye çalışmıştır¹²⁸. Hükümet, 1876 Meşrutiyetinde olduğu gibi, Kanun-ı

¹²¹ Orhan 1985, 98-99.

¹²² Abdurrahman Şeref 1307, I, 130, 131 ve 209-257; Derviş Vahdeti de idam cezasına çarptırılanlar arasındadır. BOA, İrade Askeriye, 48/75.

¹²³ Abdurrahman Şeref 1311, I, 209.

¹²⁴ Orhan 1985, 108.

¹²⁵ Dersaadet'teki bütün berri ve bahri zabitan ve efradına; Kanun-ı Esasi ve meşrutiyete bağlılık ve itaat yemini ettirilmesi meşrutiyet için zaruri görülmüştür. BOA, MV., 127/3.

¹²⁶ BOA, DH.EUM., 12/26.

¹²⁷ Hasan Amca 1958, 10 vd.

¹²⁸ Dr. Mehmet Cemil 1331, 20.

Esasi'nin lağvedileceğine dair yapılan gösterileri önlemek için Kanun-i Esasi, meşrutiyet ve Mebusan'ın emniyette bulunduğu, sansür ve hafiyenin uydurmadan ibaret olduğuna dair irade yayınlaması¹²⁹ ile Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin Abdülhamit'in isteği ile meşrutiyetin muhafazasına çalışacağına dair Kuran'a el basarak yemin etmesi halkı teskin etmeye yetmiştir¹³⁰.

Meşrutiyet kavramının mahiyeti ve manasına vakıf olmayan halkın, meşrutiyet adı altında kanunsuz hareketler yapması üzerine Cemiyet, meşrutiyet ve hürriyet kavramlarının halka anlatılması için birçok yere tahsil görmüş vaiz, kadı ve müftü tayin etmiştir. Bu yolla halk, meşrutiyetin manasına vakıf olacak ve meşrutiyete bağlı hale getirilecekti¹³¹.

Cemiyet, meşrutiyetin ilanı sonrasında meydana gelen karışıklıkların önüne geçmek ve halka meşrutiyeti anlatmak amacıyla üyelerinden bazılarını bu işle görevlendirmiştir. Bunlardan Selim Sırrı Bey, ortaya çıkan karışıklıkların önüne geçmek ve meşrutiyeti halka anlatmak için günlerce at sırtında dolaşmıştır. Ancak kendini öne çıkarmak ithamı ile karşılaşarak görevinden ayrılmıştır¹³². "*Zaptiye Nazırı bunu önlemeyi denemiş, ancak müvaffak olamayınca caddelerde atlı polis devriyesi gezdirmek gibi ihtiyat tedbirleri ile yetinmeye mecbur olmuştur.*"¹³³

İttihat ve Terakki, yığınların sürdürdüğü gösterilere artık bir son vermesini istemektedir¹³⁴. Meşrutiyetin ilk günlerinde, İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi yayınladığı genelgelere rağmen, gereken otoriteyi henüz temin edebilmiş değildi¹³⁵. Bu sebeple meşrutiyetin ilanından hemen sonra ortaya çıkan asayişsizlikleri önlemek için millete hitaben bir ihtarda bulunmuş, ancak irad edilen bu nutuk asayişsizlikleri engelleyememiştir. Dâhiliye Nezareti de asayişsizliğin önüne geçebilmek için bir irade yayınlamıştır. Dâhiliye Nezareti bu iradesinde 2 Ağustos'tan itibaren nümayişlere son verilmesini istiyordu. Ancak, gerekli önlemler alınmasına rağmen asayişsizliğin önüne bir türlü geçilememiştir¹³⁶.

Meydana gelen kargaşalıklar karşısında 14 Temmuz 1909 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisi millete hitaben ikinci bir ihtarda

¹²⁹ BOA, MV., 126/63.

¹³⁰ Cemaleddin Efendi 1336, 6; BOA, Yıldız Esas, 23/1793.

¹³¹ BOA, DH.MUİ, 63/36.

¹³² Tarcan 1946, 43.

¹³³ Hasan Amca 1958, 19.

¹³⁴ Hasan Amca 1958, 28

¹³⁵ Hasan Amca, 1958, 43.

¹³⁶ BOA, DN.İD., 1562.

bulunur. İhtarda, Cemiyet'in bütün milleti "ittihat ve mubabbet" bayrağı altında topladığını, herkesi birbirine sevdirdiğini, el birliğiyle, yürek birliğiyle vatani zincirlerinden kurtardığını, herkesin hür, mesrur ve mesut olduğunu bildirdikten sonra: "*Buna tamamıyla muvaffak olmak için cümlenize Cemiyet'in bir nasihati bir ihtarı var*" "*zerre kadar namus ve doğruluktan ve itidalden ayrılmayınız*", "*heyecanlı namakul nümayişler maksadı yalnız bulandırır*", "*kimse başkasının malına, ırzına, canına taarruz etmesi. Herkes birbirine hürmet ve sahabet göstereyin.*" diyerek vatanın selameti için "namus, muhabbet ve intizam altında" çalışmayı telkin etmiştir¹³⁷.

İttihat ve Terakki, bu ihtar niteliğindeki bildiri ile yığınların gösterilerine bir son vereceği ümidindedir. Ancak, yayımlanan bildiri de bir netice vermemiştir. "Herkes bildiğini okumakta devam etmiştir". Yayımlanan bildiriye itibar edilmemesi üzerine Cemiyet, 7 Ağustos 1908 tarihinde bir bildiri daha yayınlamak mecburiyetinde kalmıştır:

"Artık bütün bu nümayişlere son verelim. Herkes iş ve gücü ile meşgul olsun. Bilumum tebaanın makamı muallayı hükümdariye doğru müteveccih bulunduğunu gösterdiğinden şayanı şükrandır. Artık herkesin işi gücü ile meşgul olacağı zamanının hulul ettiğini umuma hamiyetle ihtar ederiz."

Bu ihtar, o dönemde gösterilerin aralıksız ve büyük bir kalabalık halinde yapıldığını, halkın işini gücünü bırakıp bu tür gösterilere iştirak ettiğini göstermektedir:

*"Padişahımız efendimiz hazretleri, tebaa-i sadıklarına gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hüsnüniyet ve sadakatine tamamıyla mutmain bulduklarını lisan-ı mülukaneleriyle beyan buyurmuşlardır. İdare-i sabıkaya mensup kimselere yapılacak muamele makam-ı aidesince düşünüleceğinden, halkın, şunun bunun tecziyesini talebe hakkı yoktur. İşte bu esasa mebni Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Zat-ı Tacidariye hürmet ve ubudiyetin payidar olmasını, hey'eti vükelaya emniyet edilmesini talep ediyor."*¹³⁸

Bildiride geçen "*şunun bunun cezalandırılması bize ait şey, buna halkın karışması caiz değil*" ifadesi birtakım cezaların keyfi olarak verildiğini ortaya koymaktadır. Keyfi verilen cezalar halk tarafından hukuk dışı olarak görülmüştür. Yığınların gösteriler düzenlemesinin arkasında da bu gayr-i hukuki uygulamaların da etkisi olmuştur. Hatta bildiride "*şunun bunun*

¹³⁷ Hasan Amca 1958, 27.

¹³⁸ Hasan Amca 1958, 28.

cezalandırılması bize ait” ifadesi yargı makamları tarafından değil de bizzat Cemiyet tarafından ifa edileceğini göstermektedir.

Memlekette baş gösteren huzursuzluklar neticesinde Selanik merkezinin 28 Kanunisanı 1909 tarihinde vaki olan müracaatı üzerine Merkez-i Umumî bütün vilayet merkezlerine İstanbul ahvaline, hassaten Fedakaran-ı Millet ve Ahrar cemiyetlerine, İstanbul gazetelerine dair kendi bakımından mufassal malumatı havi bir tamim göndermiştir¹³⁹. Bu tamim Cemiyet’e yönelik şiddetli tenkitlerin artması üzerine yayımlanmıştır. Tamime gerekçe olarak şu ifadelere yer verilmiştir: *“Bugünlerde İstanbul gazetelerinde mukaddes Cemiyetimiz aleyhinde görülen taarruzlarla muhtelif cemiyetlerin teşekkülâtı nazar-ı dikkati celbedecek dereceyi bulmuş olduğundan bu bapda kardeşlerimize hakiki malumat vermeği vazife addettik.”*¹⁴⁰

Siyasallaşmanın bu arada askerlerin siyasîleşmesi de ayrı bir konudur. Askerlerin siyasetle uğraşmaları ordunun siyasallaşmasına yol açmıştır. Ordu mensuplarının muhtelif fikirlere sahip olmaları çatışma ortamı oluşturmuştur. Bu durum hem orduda hem de kamuoyunda rahatsızlık uyandırmıştır. Ordunun siyaset yapmasının önüne geçmek amacıyla bir dizi tedbirler alınmışsa da bunun önüne geçilememiştir. Harbiye Nezareti 1908 seçimlerinde askerlerin askeri kimlikleriyle seçimlere katılacak olmaları üzerine bir tamim yayınlamıştır. Buna göre mebus olarak seçilen askerler ordudan istifa etmiş sayılacaktı¹⁴¹. Ancak alınan bütün önlemlere karşın ne Cemiyet-ordu ilişkisi kesilebilmiş, ne de askerlerin siyasetten uzaklaşması sağlanabilmiştir. Hüseyin Cahit, ordu-Cemiyet ilişkisinin önemini şu cümlelerle izah etmiştir: *“Bu memlekette daha pek çok sene İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne lüzûm vardır. Cemiyet’in en fedakâr, en gafûr, en münevver azası ise ekseriyette zâbitândan ibârettir. Zâbitân Cemiyet işleriyle meşgûl olmayacak olursa Cemiyet pek kıymetli bir muavenetten mahrûm kalacaktır.”*¹⁴²

Meclis-i Mebusan’da nümayişleri önlemek için bir yasa çıkartmıştır. Meşrutiyetle toplantı hürriyetinin verilmiş olması neticesinde grevlerin artmaya başlaması, beledi hizmetler ve diğer hizmetlerin duraksamasına neden olmuştur. Meşrutiyete kadar grev yapma geleneğinin olmadığı toplumda baş gösteren grevler iktisadî hayatı olumsuz etkilemiştir. Meclis’te Tatil-i Eşgal Yasası’nın çıkarılmasıyla işçi hareketleri ve grevler yasaklanarak bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır¹⁴³.

¹³⁹ İrtem, 2003, 44.

¹⁴⁰ İrtem, 2003, 44-45.

¹⁴¹ Tanin, S. 104, 1 Teşrin-i Sani 1324.

¹⁴² Reşid Paşa, 1993, 78.

¹⁴³ Çavdar, 1994, 60.

Matbuat âleminin menfi yazıları da toplumsal gerginliğe davetiye çıkartmıştır. Matbuat hayatının hürriyeti olumsuz bir şekilde kullanması, toplumun kutuplaşmasına yol açmıştır. Matbuatın halkı bilgilendirmekten ziyade nifak tohumları serpmesinin önüne geçilebilmek için meşrutiyetten sonra basın hürriyetinde kısıtlamalara gidilmiştir¹⁴⁴.

Meşrutiyet aleyhtarlığı, meşrutiyet sonrasında meydana getirilmeye çalışılan hürriyet ve huzur ortamının bozulmasına yol açmıştır. Hükümet, meşrutiyet aleyhinde bulunanlar hakkında tahkikat yapılması ve gerekli tedbirlerin alınması için irade yayımlayarak¹⁴⁵, bu tarz menfi hareketlerin önüne geçmek istemiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez İdaresi, ortaya çıkan küçük çaptaki hareketler için askeri müdahalede bulunmaktan kaçınmış, bunları iradeler yayımlayarak bertaraf etmeye çalışmıştır. Ancak büyük çapta toplumsal hareketlerde ise askeri müdahale tarzını seçmiştir. 31 Mart Askeri hareketinin meydana getirdiği siyasi ve sosyal kargaşanın önüne Hürriyet ordusu teşkil edilerek geçilmiştir¹⁴⁶.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, memleketin kötü ahvalinin önüne geçebilmek ümidiyle Meşrutiyet İnkılâbını vücuda getirmiştir. İnkılâp, Türk siyasi ve idari hayatında yeni açılımlar meydana getirdiği gibi¹⁴⁷, bir dizi yeni avantajları da beraberinde getirmiştir¹⁴⁸. Ancak halkın tam manasıyla anlamını ve mahiyetini bilmediği hürriyet kavramı, farklı yorumlar ve hareketlerin yapılmasına yol açmıştır.

Hürriyetin her şeyi yapma hakkını verdiği şeklindeki yanlış anlayış, yığınları kanunsuz hareketlere yöneltmiştir. Halkın meşrutiyet ve hürriyeti anlamaktan uzak olduğunu fark eden Cemiyet, halkın meşrutiyet hakkında bilinçlendirilmesi için, Cemiyet üyelerinden bir kısmını bu işle vazifelendirdiyse de olumlu bir netice elde edememiştir.

İstibdat Döneminde görülmeyen toplumsal hareketler, gösteriler, toplantılar Meşrutiyet İnkılâbı ile zuhur etmiş, ancak bu hareketler asayişin ortadan kalkmasına, düzenin ve istikrarın bozulmasına yol açmıştır. Eski devrin

¹⁴⁴ Çavdar 1994, 60.

¹⁴⁵ BOA, DH.MUİ, 25/-2/7.

¹⁴⁶ Birinci 2002, 193-211.

¹⁴⁷ Börekçi 1999.

¹⁴⁸ İbnülemin Mahmut Kemal 1326, 370,

beğenilmeyen, husumet güdülen devlet adamlarından öç alınmaya başlanmış, taşrada yüksek dereceli devlet memurları yerlerinden kovulmuştur.

Toplumsal gerginliğin artmasına meşrutiyet ve hürriyetin halk tarafından mahiyetinin tam manasıyla anlaşılabilmesi kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamaları da sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, eski devrin devlet idarecileri ve alaylı subaylarını ordudan tasfiye etme politikası gütmüş, devlet idaresinden ve ordudan atılan memur ve subaylar, Cemiyet karşıtı muhalefetin yanında yer almışlardır.

Gösterilerin ve toplantıların devam etmesi, toplumda huzur ve güven bunalımı meydana getirmiştir. Başlangıçta küçük gruplar halinde baş gösteren nümayişler, ileride büyük olayların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Belki de meşrutiyet toplumda en çok gösteri kültürünü meydana getirmiştir. En ufak bir hoşnutsuzlukta nümayişe başvurulduğu görülmektedir.

Toplumda tarafgirlik ve kutuplaşmanın artmasına sebep olan etmenlerden biri de meşrutiyetin getirmiş olduğu aşırı siyasallaşmadır. Siyaset hemen herkes tarafından yapılmaktaydı. Siyaset talebelere, askerlere, hamallara ve kadınlara kadar inmişti. O dönem Osmanlı toplumunda siyaset kültürü hâkim olmadığından siyaset, gerginliğin baş aktörü konumuna gelmiştir. Siyasetin edebe mugayir yapıyor olması, siyaset kültürünün oluşmamasından kaynaklanmaktadır. Aşırı siyasallaşma toplumda çatışmanın bir unsuru haline gelmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki karşıtı muhalif hareketler, siyasî oluşumlarda yerini aldığı gibi, Halaskar Zabitan, Hizb-i Cedid gibi grupları oluşturmuştur.

Gerek Meşrutiyet İnkılâbının ortaya çıkarttığı hürriyet ortamının yığınlara verdiği sınırsız hürriyet, gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin menfi uygulamaları neticesinde ortaya çıkan gerginlikler, toplumda huzursuzlukları artırmıştır. Nümayişler ne padişahın ne de Cemiyet'in arzuladığı bir durum olmasa da önü alınamayan bir hadise şekline dönüşmüştür. Cemiyet, toplumsal hadiselerin önüne geçmek için muhtelif önlemler almaya çalışmış; bildiri ve iradeler ile halkı teskin edici bir dizi beyannamelerde bulunmuştur. Düzenin tamamen ortadan kalktığı durumlarda ise askerî yolu çözüm olarak düşünmüş ve tatbik etmiştir. 31 Mart Hadisesi ile ortaya çıkan bunalım Hürriyet (Hareket) ordusu ile önlenmeye çalışılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, toplumsal hareketlerin önüne geçebilmek için her türlü çözüm yolunu denemiş ancak toplumsal hareketlerde kendi payının olduğu anlayışını kabul etmemiş ya da görmemiştir. Cemiyet, kendi olumsuz hareketlerini düzeltecek yerde hadiseleri farklı yollarla halletmeye çalışmış, hadiselerin meydana gelmesine yol açan siyasî ve sosyal meselelere eğilmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

a) Arşiv Kaynakları

- BOA, DH.EUM.KADL., 11/32, 20 Rebiülevvel 1329.
BOA, DH.EUM.THR., 12/26, 03 Zilkade 1327.
BOA, DH.EUM.THR., 12/26, 03 Zilkade 1327.
BOA, DH.EUM.THR., 93/39, 29 Zilkade 1327.
BOA, DH.MKT, 2734/52, 17 Muharrem 1327.
BOA, DH.MKT., 2631/69, 19 Rebiülahir 1326.
BOA, DH.MKT., 2703/53, 17 Zilhicce 1326.
BOA, DH.MKT., 2706/105, 20 Zilhicce 1326.
BOA, DH.MKT., 2782/97, 10 Rebiülevvel 1327.
BOA, DH.MKT., 2833/94, 18 Cemaziyelevvel 1327.
BOA, DH.MKT., 2883/51, 07 Recep 1327.
BOA, DH.MKT., 5/2889, 14 Recep 1327.
BOA, DH.MUİ., 25/-2/7, 27 Şevval 1327.
BOA, DH.MUİ., 103/-1/19, 03 Cemaziyelahir 1328.
BOA, DH.MUİ., 103/-1/33, 04 Cemaziyelahir 1328.
BOA, DH.MUİ., 103/-1/38, 04 Cemaziyelahir 1328.
BOA, DH.MUİ., 108/-1/32, 20 Cemaziyelahir 1328.
BOA, DH.MUİ., 18/-1756, 20 Ramazan 1327.
BOA, DH.MUİ., 42/8, 26 Zilkade 1327.
BOA, DH.MUİ., 54/-1/20, 01 Muharrem 1328.
BOA, DH.MUİ., 55/-1/7, 04 Muharrem 1328.
BOA, DH.MUİ., 63/36, 28 Muharrem 1328.
BOA, DH.MUİ., 88/36, 1328.
BOA, DH.MUİ., 94/-1/4, 02 Cemaziyelevvel 1328.
BOA, DN.ID., 1326/1562, 20 Temmuz 1324.
BOA, İA, 48/75, 16 Mart 1909.
BOA, MV., 126763, 29 Rebiülevvel 1327.
BOA, MV., 127/3, 01 Rebiülahir 1327.
BOA, MV., 127/3, 01 Rebiülahir 1327.

- BOA, MV., 131/61, 23 Şaban 1327.
BOA, YE., 23/1793.
BOA, YE., 23/291. II. k.
BOA, ZB., 353/73, 26/Mart 1325.
BOA, ZB., 353/74, 27 Mart 1324.
BOA, ZB., 497/73, 28/Mart 1325.

b) Telif ve Tedkikler

- A. Saffet 1324 A. Saffet, *İstanbul Musahabeleri*, Dersaadet: Kütübhanesi Saadet.
- Abdurrahman Şeref 1307 Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmanîye*, C. I, İstanbul: Matbaa-i Mülkiye-i Şahane Destgahı.
- Abdurrahman Şeref 1311 Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Asr-ı Hazır*, C. 1, İstanbul.
- Ahmad 1984 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (çev. Nuran Yavuz), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad 1986 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (çev. Fatmagül Berktaş Baltalı), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmet İhsan 1331 Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım, 1888-1923*, C. 1-2, İstanbul: İhsan Matbaası.
- Ahmet Saip 1327 Ahmet Saib, *Nereye Gidiyoruz? Mazi Hal ve İstikbâl*, İstanbul: Gayret Kitabhanesi.
- Akşin 1987 Sina Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Akşin 1987 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ali Cevad 1960 Ali Cevad Bey, *II. Abdülhamit'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Bey'in Fezlekesi - II. Meşrutiyet'in İlamı ve 31 Mart Hadisesi*, (haz. Faik Reşid Unat), Ankara: T.T.K.
- Ali Münif 1996 Ali Münif, *Münif Bey'in Hatıraları*, (haz. Taha Toros), İstanbul: İsis Yayıncılık.

- Asaf Tugay 1961 Asaf Tugay, *İbret, Abdülhamit'e Verilen Journaller ve Journalciler*, C. 2, İstanbul: Okat Yayınevi.
- Atay 1963 Falih Rıfki Atay, *Batış Yılları*, İstanbul: Ekin Basımevi.
- Aydemir 1999 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Bayar 1997 Celal Bayar, *Bende Yazdım: Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 2, İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- Birinci 1990 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Birinci 2001 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde*, İstanbul: Dergah Yay.
- Cemaleddin E. 1336 Cemaleddin Efendi, *Şeyhü'l-İslâm-ı Esbâk Cemâleddin Efendi Merhûmun Hatırât-ı Siyasîyyesi*, Dersaadet: M. Moragimyan Matbaası.
- Çavdar 1994 Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yay.
- Çörekçi 1999 Mehmet Çetin Çörekçi, *II. Meşrutiyet ve II. Abdülhamit Hakkında*, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Danişmend 1986 İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, İstanbul: İstanbul Kitabevi.
- Dr. Mehmet Cemil 1331 Dr. Mehmet Cemil, *Mahşerde Bir Hutbe, Evlad ve Ahfada Yadigar*, İstanbul: Matbaa-i İctihat.
- Duru 1957 Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası.
- Felek 1974 Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul: Milliyet Gazetesi Yay.
- Hafız Kemal ve Süleyman Sırrı 1327 Hafız Kemal, Süleyman Sırrı, *Cemiyet-i Hafıyye İşkenceleri Yahut Bir Sergûzeşt-i Hunin*, Dersaadet: Keteon Petrosyan Matbaası.
- Hasan Amca 1958 Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul: Arba Yay.
- İmbert 1981 Paul İmbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, (Türkiye'nin Meseleleri)*, (çev. Adnan Cemgil), İstanbul: Havass Yayınları.

- İrtem 1999 Süleyman Kani İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler: İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.
- İrtem 2003 Süleyman Kani İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu*, (yayına hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul: Temel Yayınları.
- Kadri 1991 Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, (haz. İsmail Kara), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kansu 1995 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (çev. Ayda Erbal), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kutay 1964 Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey Sultan II. Abdülhamit ve İttihat ve Terakki*, (neşr. Mustafa Unan), Tarih Yay., İstanbul: Tarih Yay.
- Lewis 2000 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: T.T.K.
- Mantran 1995 Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Server Tanilli), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Mehmet Murat 1997 Mehmet Murat, *II. Meşrutiyet Dönemi Hatıraları, Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat, Enkâz-ı İstibdat İçinde Bir Züğürdün Tesellisi, Tatlı Emeller Acı Hakikatler*, (Latin harflerine çevirip baskıya hazırlayan Celile (Eren) Ökten Argıt), İstanbul: Marifet Yayınları.
- Müsta'fi Şerif 1911 Müsta'fi Şerif, *Meşrutiyete Doğru Ben ve Hayatım*, Dersaadet: Nefaset Matbaası.
- Nasih 1912 Mehmet Kadri Nasih, *Serayih, Kanun-i Esasi ve Havâtır Hatıratı*, İstanbul: Librairie Geuthner.
- Nazif 1927 Süleyman Nazif, *Yıkılan Müessesese*, İstanbul: İlhami Fevzi Matbaası.
- Nur 1997 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Price 1969 M. Philip Price, *Türkiye Tarihi: İmparatorluktan Cumhuriyete Kadar*, (çev. Asım Kutludoğan), Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Reşid Paşa 1993 Reşid Paşa, *Sürgünden İntihara: İttihat ve Terakki'nin Kurucu Üyelerinden Dr. Reşid Bey'in Hatıraları*, (haz. Ahmet Mehmedefendioğlu), İstanbul: Arba Yayınları.

- Rey 1945 Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim, Yaptıklarım (1890-1922)*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Shaw 1983 Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınları.
- Şerif Paşa 1990 Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları İttihat ve Terakkiye Muhalefet*, İstanbul: Nehir Yayınları
- Tarcan 1946 Selim Sırrı Tarcan, *Hatıralarım*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Tunaya 1984 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. I, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Türkgeldi 1984 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, Ankara: T.T.K.
- Ulunay 1955 Refi Cevad Ulunay, *Sayılı Fırtınalar*, İstanbul: Akbaba Aydıbir Yayınları.
- Uran 1959 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara: yayl. y.
- Yalman 1970 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*, C. III, İstanbul: Rey Yay.

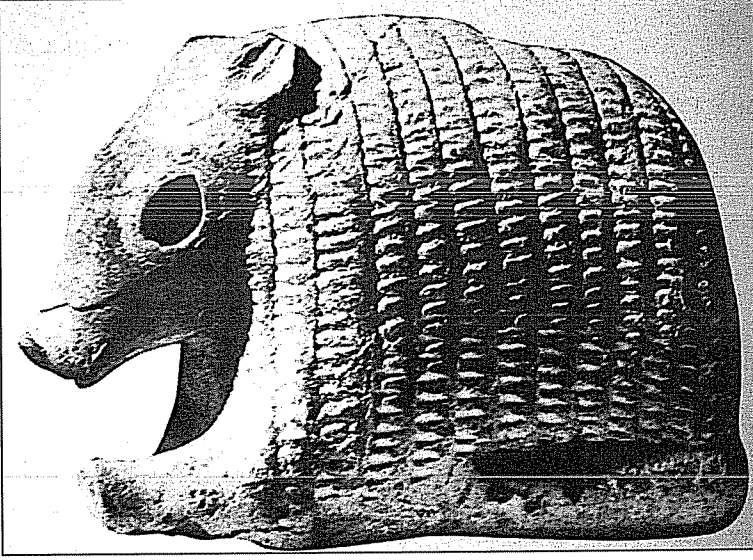
c) Makaleler

- Ali Kemal 1324 Ali Kemal, “Tensikat”, *İkdam*, S. 5134, 27 Ağustos.
- Ali Nihat 1326 Ali Nihat, “Gazetelerden Sakınalım”, *Ceride*, S. 10, 23 Zilkade.
- Baydar 1961 Mustafa Baydar, “Basınıımızın Şehitleri”, *Yıllık*, S. 2.
- Bayur 1959 Yusuf Hikmet Bayur, “İkinci Meşrutiyet Devri Üzerinde Bazı Düşünceler”, *Bellekten*, C. 23, S. 90, .
- Birinci 2002 Ali Birinci, “31 Mart Vak'asının Bir Yorumu”, *Türkler*, C. 13, İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Davul* 1324 “Kârilerimize”, *Davul*, sayı 1, 14 Teşrin-i Evvel.
- Hukuk-ı Umumiye* 1324 “Hak Söyleyelim”, *H.U.*, S. 34, 6 Teşrin-i Evvel.
- Işık Dergisi* 1325 *Işık Dergisi*, S. 23.
- İkdam* 1324 “Barışalım”, *İkdam*, S. 5090, 14 Temmuz.
- İkdam* 1324 “Şayialar”, *İkdam*, S. 5177, 8 Teşrin-i Evvel 1324.

Meşrutiyet Aleyhtarlığına Dair Bazı Düşünceler

- İkdam* 1324 *İkdam*, S. 5087, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908.
- İkdam* 1325 *İkdam*, S. 5340, 25 Mart 1325.
- İkdam* 1908 *İkdam* S. 5163, 8 Ekim 1908.
- İnal 1326 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, “İdare-i Meşruta”, *Beyanülhak*, C. 1, S. 17, 2 Muharrem.
- İsmail Hakkı 1324 İsmail Hakkı, “Tensikat Meselesi”, *İkdam*, S. 5116, 9 Ağustos, 3-4.
- Kazım 1324 Kazım, “Tensikata Dair”, *Hukuk u Umumiye*, S. 54, 26 Teşrin-i Evvel 1324.
- Kızıltopraklı 1324 Bir Kızıltopraklı, “Memurin Tensikati”, *İstişare*, S. 1, 4 Eylül.
- Mahir Sait 1931 Mahir Sait, “31 Mart Vakası”, *Politika*, S. 34, 2 Aralık.
- Millet* 1324 “Geçen Meraretler”, *Millet*, S. 1, 23 Temmuz.
- Musavver Muhit* 1324 *Musavver Muhit*, C. 1, S. 3, 2 Teşrinisani.
- Neyyir-i Hakikat* 1324 “Köylüleri İkâz”, *Neyyir-i Hakikat*, S. 25, 10 Eylül.
- Orhan 1985 Alpaslan Orhan, “Erzurum ve Erzincan'da 31 Mart Olayı ile İlgili Ayaklanmalar ve Bastırılışları”, *11. Askerî Tarih Semineri*, 3-5 Ekim 1984, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yay.
- Sabah* 1324 *Sabah*, S. 6783, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz.
- Sabah* 1324 *Sabah*, S. 6787, 15 Temmuz 1324/28 Temmuz.
- Süleyman Numan 1324 Süleyman Numan, “İnkılabımız”, *Musavver Muhit*, C. 1, S. 9, Kanun-i Evvel 1324, 140.
- Şura-yı Ümmet* 1326 *Şura-yı Ümmet*, 17 Zilkade.
- Tanin* 1324 *Tanin*, S. 104, 1 Teşrin-i Sani.
- Yalçın 1937 Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, *Fikir Hareketleri*, S. 171.
- Yöntem 1962 Ali Canip Yöntem, “Selanik'te 10 Temmuz Sabahı”, *Yakın Tarihimiz*, c. 2, S. 22, 26 Temmuz.

Taner Aslan

Kültepe'den domuz biçimli allık kutusu (T.Özgü, Kültepe: Kaniş/Neşa, İstanbul 2005, s. 204)